

Jeřábek, Dušan

Vývoj literárně kritických názorů v době obrozenecké

In: Jeřábek, Dušan. *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 7-33

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119010>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VÝVOJ LITERÁRNĚ KRITICKÝCH NÁZORŮ V DOBĚ OBROZENSKÉ

Počátky naší literární kritiky zákonitě souvisí s počátky novočeské vědy a literatury koncem osmnáctého a začátkem devatenáctého století. Jako v některých jiných evropských zemích dochází tehdy i u nás k pozvolnému rozkladu feudalismu a k růstu buržoasie; nejpokrokovější představitelé této společenské třídy stavějí se v čelo boje za národní obrození a za první, základně důležitý úkol si kladou záchranu českého jazyka. Umožňují tak proces formování novodobého českého národa, který se konstituuje během první poloviny minulého století.

Buditelské snahy projevují se tedy v první fázi našeho obrození především v oblasti vědecké. Jazykověda a s ní historiografie kleslí cestu novému národnímu životu. Vědecký kriticismus, charakteristický pro dobu osvícenskou, pomáhá u nás likvidovat zkreslenou představu o české minulosti a očišťuje ji od výmyslů Hájkových; zároveň soustřeďuje pozornost na český jazyk a českou literaturu, a pozvedá je — třeba dosud bez valné naděje na jejich oživení — ze zapomnění vzdělaných vrstev.

Největší úkol vykonal v této době *Josef Dobrovský*. Jeho zásluhou dochází nejen k rychlému rozvoji české (a slovenské) jazykovědy, ale i historie; a v neposlední řadě také k rozvoji historie a kritiky literární.

Literární dějepis a kritika nebyly ovšem nejvlastnějším polem působnosti Dobrovského. Ale zájem, který jim věnoval, nebyl ani chvilkový, ani okrajový. A dokonce už neplatí názor, vyslovený Václavem Stachem i autory Počátků české prosodie a opakovaný r. 1883 životopiscem Dobrovského Vincencem Brandlem, že „málokterý učenec byl tak prost netoliko poetické intuice, nýbrž vůbec citu pro poesii“¹⁾; mylnost této výtky dokázali moderní badatelé (např. Wollman, Hrabák, Vodička). Svým dílem *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* i svými literárními časopisy dal Dobrovský budoucí české literární historii a kritice ideové a metodické základy, na nichž — třeba i nevědomky — stavěla a z nichž rostla.

¹⁾ V. Brandl, *Život Josefa Dobrovského*. Brno, Matice moravská 1883, str. 269.

Jako historickému bádání o české minulosti vůbec dal Dobrovský i zkoumání naší historie literární nový smysl: literární dějepis nemá být samoúčelným studiem minulosti, ale vědou, kriticky třídící staré kulturní hodnoty a čerpající z nich poučení pro přítomnost. Té věnoval Dobrovský soustředěnou pozornost jak ve svých časopisech, tak v Dějinách. Vede to zajisté k oprávněnému názoru, že jeho skepse v otázkách budoucího jazykového, literárního a tedy vůbec národního rozvoje českého nebyla tak důsledná, jak se zpravidla tvrdí. Ale i kdyby měl pravdu Benjamin Jedlička ve své studii Josef Dobrovský, zakladatel českého literárního dějepisu²⁾, že v knize „není patrná vědomá tendence národně a vlastenecky buditelská“³⁾, přece by zůstal jako rozhodující fakt velký účín národně buditelský, který toto dílo vykonalo. V pojetí Dobrovského tedy literatura dostává důležitou funkci společenskou; v tom je nejpokrokovější rys literárního dějepisce Dobrovského.

K ideově pokrokovému účínu díla přispělo ještě několik jiných okolností. Z nich důležitá je jistě především ta, že Dobrovského práce *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* — třeba psaná německy, jak odpovídalo tehdejšímu stadiu národního a společenského vývoje u nás — zahrnovala ve smyslu autorova jazykově národního pojetí literatury jen památky a spisy psané českým jazykem. Tím byla zdůrazněna nepřetržitost našeho literárního vývoje, stará tradice jazykové kultury i bohatost jazykového fondu, který je nutno jen odkryt a prozkoumat, aby z něho mohla čerpat i literatura přítomnosti. — Ale dílo bylo jistě i jinak vynikající vzpruhou počínající novočeské literatury: především tím, jak zcela nově a přesvědčivě dovedl jeho autor (zvláště v poslední verzi z r. 1818) vykreslit čtenáři obraz bohaté slovesné kultury reformační, při čemž prokázal dobrý smysl pro pochopení její společenské základny, a tím nepřímou ukázkou zásadní ideový směr dalšímu literárnímu a vůbec národnímu vývoji.

Tak Dobrovského vědecký kriticismus postavil na nový, pevný základ českou vědu filologickou a historickou. V tom byl i největší význam Dobrovského pro rozvoj české literatury.⁴⁾ Ve srovnání s tím je význam ostatních jeho prací, dotýkajících se otázek soudobé české literatury, jen dílčí, i když jej nelze ovšem ani v nejmenším podceňovat.

Z prací tohoto druhu zaslouží pozornosti jednak stati, věnované v Dobrovského časopisech *Böhmische [und mährische] Literatur (1779—1780)* a *Literarisches Magazin von Böhmen und Mähren (1786—1787)*, otázkám soudobé české

²⁾ Úvod k Jedličkovu překladu Dobrovského *Dějin české řeči a literatury*. Praha, Čs. spisovatel 1951.

³⁾ T., str. XXXI.

⁴⁾ Nelze proto — jak upozorňuje Frank Wollman v studii *Josef Dobrovský a jazykové literární obrození u Slovanů — „dělat z Dobrovského kabinetního učenice, který si neuvědomoval dosah svého díla“*. (Sborník prací filosofické fakulty brněnské university III, čís. 4, řady literárně vědné [D] č. 1, str. 14.)

literatury, jednak pojednání o české prosodii. Společným znakem těchto studií je Dobrovského snaha dát české poesii některé základní zákony prosodické. O literární kritice ve vlastním smyslu slova lze tu ovšem mluvit těžko; k tomu dávala soudobá česká literární tvorba jen málo příležitostí, a Dobrovský jich užíval hlavně ke studiu mluvnické a prosodické stránky spisů. Ale i zde — jak upozorňuje Miloslav Hýsek ve studii Jungmannova škola kritická — „z náhodných jednotlivých poznámek proniká, že Dobrovský dovedl vycítili i uměleckou podstatu“.⁵⁾ — To platí nepochybně zejména o důležité stati Dobrovského, uveřejněné ve dvou verzích v prvním a druhém vydání Pelclova spisu *Grundsätze der böhmischen Grammatik* (1795, 1798), týkající se české prosodie. Práce je svědectvím hlubokého zájmu Dobrovského o soudobé české básnictví, jemuž věnoval už od mládí soustavnou studijní pozornost. Dobrovský opírá svůj názor o nutnosti přízvučné prosodie v češtině o dokonalou znalost zákonů českého jazyka, které vyvodil ze studia živé mluvy. První u nás správně rozpoznal povahu českého přízvuku a odůvodnil nevhodnost časoměry pro češtinu, jejímž duchu, jak Dobrovský vyložil, se tento prosodický systém přičí.

Ještě jeden charakteristický kritický projev Dobrovského je třeba připomenout: je to jeho posudek Jungmannovy *Historie literatury české*, uveřejněný r. 1827 ve vídeňských *Jahrbücher der Literatur*.⁶⁾ Stať je dokladem jak rozdílného názoru Dobrovského a Jungmannova na některé konkrétní problémy naší literární minulosti i současnosti, tak i diferencí mezi Dobrovským a jungmannovskou generací v otázce buditelského programu. Dobrovského kritika, věcná a objektivní, uznale oceňuje materiálovou bohatost Jungmannova díla: nemohla ovšem nereagovat na názory a polemické hroty, směřující v Jungmannově *Historii* zřetelně proti názorům Dobrovského. Tak tomu bylo především v oněch partiích práce Jungmannovy, kde autor zidealizovaným způsobem — opíraje se důvěřivě o podání RKZ a kroniky Hájkovy — vylíčil nejstarší období české minulosti. Osvětcenský kritik Dobrovský, dobře si vědomý ahistoričnosti díla Hájkova i podvrženosti Libušina soudu, vidí pramen Jungmannových omylů v jeho vlastenecké snaze oslavit minulost národa stůj co stůj, v „přehnané zálibě ve všem, co Slovanům slouží k slávě“. Dobrovský odmítl Jungmannovu víru v pravost RZ i jeho snahu posunout některé básně RK — pokládaného i Dobrovským za památku staročeskou — až do století devátého; a důsledně tedy musel Dobrovský podrobit Jungmannovo vylíčení pohanských Čechů kritice, která romantické barvy tohoto obrazu setřela. A ještě v jednom směru (pomineme-li některé korektury bibliografických omylů Jungmannových) je Dobrovského kritika *Historie* pozoruhodná: totiž v tom, jak negativně se Dobrovský stavěl k Jungmannovu jazykově obrodnému úsilí. Zde se stanoviska obou

⁵⁾ LF 41, 1914, str. 241.

⁶⁾ Sv. 37, leden, únor, březen; str. 28—41. Citováno podle Výboru z díla Jos. Dobrovského, který přeložil a připravil k vydání Benjamin Jedlička. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1953.

vědců-buditelů střetla nejzřetelněji. Dobrovský, jakkoli právem poukázal na některé nevhodné novotvary Jungmannovy, přece nedovedl proniknout k podstatě Jungmannova buditelského programu, jehož jazykově obrodné zaměření nevycházelo už ze základny a normy veleslavínské češtiny, nýbrž z potřeb soudobé národní společnosti, soudobé české literární tvorby. Jungmannův požadavek jazykového vlastenectví zůstal Dobrovskému cizí. Z tohoto hlediska znamenal Jungmannův program „nový, vyšší stupeň celého složitého vývojového procesu této epochy, který nutně s sebou přináší i nové politické a kulturní názory“.⁷⁾

K dosažení tohoto vyššího vývojového stupně vytvořil ovšem právě Dobrovský svým celoživotním dílem vynikající předpoklady. Jestliže mladší generace přistupovaly k řadě základních otázek z hledisek nových, odpovídajících dané národní situaci, znamenalo to zjev zcela zákonitý, svědčící o přirozeném rozvoji národní společnosti, její literatury a vědy. Dobrovský sám se podílel na tomto rozvoji, na tom, že český svět v desátých a dvacátých letech 19. století dávno se nepodobal onomu, v kterém Dobrovský vyrostl a v kterém tkvěl svými kořeny. Formující se třída měšťanská dobývá si krok za krokem půdy na cestě k vedoucímu postavení v národě; proti vládnoucí aristokracii má nejsilnější zbraň v myšlence sjednoceného českého národa, o jehož lidové — především venkovské — vrstvy se měšťanstvo opírá. Proto — stejně jako Dobrovský — i buditelé následující generace kladou ve svém národním zápase největší důraz na obrodu jazyka; ale ráz tohoto zápasu naprosto už není jen obranný. Česká inteligence, vyšedší většinou z lidových vrstev, má pevné vědomí skrytých národních sil, které dávají ne-li záruku, tedy aspoň oprávněnou naději na úspěch obrozenského boje. Nové pokolení se proto nikterak nehodlá spokojit s došavadním stavem češtiny. Ten je mladé generaci jen základnou a východiskem rozvoje jazyka a literatury, počátečním stadiem, které je nutno co nejrychleji usilovnou prací překonat. Tato generace proto soustavně usiluje o rozmach a obnovu básnické české literatury. V ní především totiž vidí prostředek k pozvednutí češtiny na úroveň kultivovaných evropských jazyků, a tedy i nejlepší cestu k tomu, jak se vymanit z kulturního područí německého. Tomuto cíli podřizuje pokolení po Dobrovském — zvané někdy generací klasicistickou, někdy preromantickou — všechno svoje snažení bez výjimky; kdežto ráz veškerého úsilí Dobrovského (a osvícenských buditelů vůbec) je vyhraněně vědecký, stanoví si jeho nástupci za nejdůležitější úkol vybojování a dosažení národních práv. Z tohoto hlediska nemá pak smyslu stavět jednu generaci proti druhé; jejich spor byl výrazem historického vývoje, který vyústil v syntesu národní obrody. Na té se obě pokolení podílela měrou stejně význačnou, byť i každé z nich plnilo úkol jiný, daný dobově společenskými okolnostmi příslušného stadia národního zápasu.

⁷⁾ J. Cerný, Za marxistické zhodnocení odkazu J. Dobrovského. *Nová mysl* 1954, str. 552.

Ústřední postavou generace nástupců Dobrovského byl *Josef Jungmann*, osobnost vynikající vědecky a složitá lidsky. Snad žádný z našich buditelů nebyl vystaven tak podceňujícímu -odsudku svých potomků, jako právě Jungmann; podnět k tomu dal jednak J. Král (v práci *O prosodii české*, LF 1893—1917), jednak T. G. Masaryk (v *České otázce*), a teprve Emanuel Chalupný svou první monografií o Jungmannovi⁸⁾ přivodil aspoň částečný obrat. Ale ještě u Zd. Nejedlého⁹⁾ čteme velmi nepřívznivý soud o Jungmannovi z hlediska Jungmannových názorů na francouzskou revoluci, a mnoho ze starých výtek Králových a Masarykových opakuje se i v *Dějínách Vlčkových a Jakubcových*. Teprve v nejposlednějších letech vracejí Jungmannovi jeho význačné místo v průběhu našeho národního obrození F. Vodička¹⁰⁾, K. Krejčí¹¹⁾ a J. Dolanský¹²⁾. — V čem asi máme hledat příčinu těchto rozkolísaných a z velké části odmítavých názorů na Jungmanna a jeho dílo?

Nechť k Jungmannovi — a vůbec k jungmannovskému typu buditelskému — vznikla v osmdesátých a devadesátých letech, tedy v době, kdy mladá generace českých vědců na universitě proboují usilovně průchod novému stylu vědecké práce, novému kulturnímu ovzduší, nové, přísnější morálce jak ve vědě, tak ve všem veřejném životě. Tehdy, právě v době rozvířených bojů o Rukopisy, vzniká názor, tlumočený Králem a Masarykem, že z našich buditelů ne Jungmann, ale výhradně Dobrovský zaslouží vši úcty lidské i vědecké. Kritická generace masarykovská pochopitelně si cení vědecké skepse Dobrovského — jak se markantně projevila právě v otázce pravosti RZ —, ušlechtilé vzešenosti jeho ducha, který celé svoje snažení a všechny svoje síly dal do služeb vášnivému hledání vědecké pravdy. Ve srovnání s Dobrovským jeví se Jungmann mladým kritikům z konce století ve světle daleko méně příznivém. V některých případech se postavil proti Dobrovskému; sporné otázky, které je dělily, vyřešila budoucnost-zřejmě ve prospěch Dobrovského; motivy některých činů nebo jen výroků Jungmannových mohly snad budit dojem zaujetí osobního; ideová nepůvodnost Jungmannova snižovala jeho význam v očích generace, která hledala hybné síly českého dějinného vývoje především v oblasti ideologické; v dané chvíli pak jistě nemálo vážilo i podezření, které vyvolal přátelský, ba protektorský vztah Jungmannův k autorům Rukopisů.¹³⁾

⁸⁾ Em. Chalupný, *Jungmann*. Praha 1909.

⁹⁾ Var 2, 1. 6. 1923; otištěno v knize Zd. Nejedlý, *O literatuře*. Praha, Čs. spisovatel 1953, str. 98n.

¹⁰⁾ Jungmannova úloha v českém obrození. *Slovo a slovesnost* 10, 1947/48; úvod k výboru z díla J. Jungmanna *Boj o obrození národa*. Praha, F. Kosek 1948; doslov k edici J. Jungmann, *Krátká historie národu, osvícení a jazyka*. Praha, Sfinx 1947.

¹¹⁾ *Jazyk ve vývoji společnosti*. Praha, J. Podroužek 1947.

¹²⁾ *Jungmannův odkaz*. Praha, M. Stejskal 1948.

¹³⁾ *Otázka Jungmannovy účasti na podniku rukopisném není celou dosavadní odbornou literaturou zcela uspokojivě vyřešena. Jungmannova účast byla, jak se zdá, přeceňována*

I když připustíme částečnou oprávněnost námitek Jungmannových kritiků, přece celkový obraz J. Jungmanna v jejich podání byl pokřivený. Nabudeme dnes jiné představy o Jungmannově osobnosti; přistoupíme-li k jejímu studiu se stálým zřetelem k vývojovému proudu a souvislostem historicko-společenským a literárním. Zřetelně se objeví především rozdílnost úkolů, před nimiž stály generace Dobrovského a Jungmannova. První pokolení zachovává a očišťuje pravdivý obraz minulosti — v historii, literatuře i jazyku. Druhé pokolení, plně závislé na vynikajících dílech předchůdců, mohlo už plnit historickou úlohu další: budovat novou národní společnost, především s pomocí národní literatury a národní vědy, a snížit počet stupňů, který nás dělil od kulturně vyspělých evropských národů. Zde nebylo místa pro skepsi; víra v úspěch byla jeho nutnou podmínkou, jí musel být naplněn každý, kdo svoje nadání, plí a energii dával ve prospěch národní věci. Společenská nutnost sama vyzvedá a utváří povahy a osobnosti, schopné plnit aktuální úkoly: jistě ne náhodou vynořuje se taková osobnost v profesovi litoměřického gymnasia Josefu Jungmannovi, jehož příchod do Prahy r. 1815 znamená počátek nového období obrozenského zápasu. Vlastnosti, kterými si Jungmann tak jedinečným způsobem podmaňoval svoje vrstevníky, nebyly dány jen jeho mimořádnou erudicí vědeckou, po případě básnickou; vyplývaly především z Jungmannova vnitřního zanícení pro službu národu, z velkého pathosu, kterým naplnil obrozenské snažení své generace a zaměřil je k jednomu cíli, k národní obrodě. „Zatím co úkol Dobrovského byl v podstatě vědecký, byl založen na intelektuální analýze, byl úkol Jungmannův veden vůlí změnit daný stav...“¹⁴⁾ Jungmannovou zásluhou věda stejně jako básnictví přestaly být samy sobě účelem a nabyly nového poslání: staly se nositeli myšlenek národního a společenského pokroku. Tomu cíli Jungmann podřizoval — v nejušlechtlejším smyslu toho slova — všechnu národní práci. Vášnivým zaujetím pro tento cíl byl veden ve své práci literární a vědecké i sveden k některým omylům, jichž ovšem nebyl prost Dobrovský, Palacký ani jiní: Byl-li snad na rozdíl od obou jmenovaných sveden (zvláště v případě sporu o RKZ) až k omylům záměrným, jak mu podkládají jeho odpůrci, je otázka dosud nevyřešená, a slabě podložená domněnka neopravňuje k tomu, abychom mravní hodnoty této velké osobnosti brali v pochybnost.

Očistíme-li tedy náš dnešní pohled na Jungmannovo dílo od všeho, co jej tak dlouho zakalovalo, objeví se nám nepochybně v novém světle i úloha J. Jungmanna v dějinách naší literární kritiky, význam jeho literárního programu,

s jistým záměrem právě generací, která proboujávala pravdu o RKZ. Ale je pozoruhodné, že domněnka o Jungmannově významném podílu na věci se porůznu vrací skoro až dosud. Naposledy byla vyslovena Ferd. Strojčkem ve studii Závěrečné slovo o RKZ (Praha, Topičova edice 1947); autor soudí, že Jungmann nejen byl o rukopisných podvrzích informován, ale že je i inspiroval, ba podílel se na jejich autorství.

¹⁴⁾ F. Vodička, Jungmannova úloha v českém obrození. Slovo a slovesnost 10, 1947/48, str. 130.

jehož cílem byla obnova novočeské literatury a který se stal na řadu desetiletí i východiskem české literární teorie.

Tento program vyložil Jungmann nejpodrobněji ve třech svých pracích: ve stati O klasičnosti literatury a důležitosti její¹⁵⁾, v obou versích Slovesnosti (1820 a 1845) a v Historii literatury české (1825 a 1849); obraz literárního programu Jungmannova však významným způsobem doplňuje i celé ostatní jeho dílo, i pokud je zaměřeno především jazykově — ať máme na mysli dvojí rozmlouvání O jazyku českém, předmluvy k překladům, k Slovníku, korespondenci nebo Zápisky; neboť otázky jazykové a literární byly pro Jungmanna — jako pro celou jeho generaci — problémem jediným a nedílným.

Protože by rozbor každé jednotlivé práce Jungmannovy daleko přesáhl rámec této práce, pokusíme se celkově shrnout Jungmannovy názory na jednotlivé problémy a na základě toho naznačit podstatu a význam Jungmannova literárního programu. — Přitom ponecháme stranou otázku původnosti hlavních Jungmannových prací. Je dostatečně známo, že předlohou Slovesnosti, Historie i stati O klasičnosti... byli Jungmannovi zvl. Greč, Pölitz a Eberhardt, jak ostatně Jungmann sám otevřeně doznává; mluví Jungmannovy závislosti na těchto vzorech vyšetřili J. Jakubec¹⁶⁾, K. Híkl¹⁷⁾, J. Vlček¹⁸⁾, A. Novák¹⁹⁾, F. Vodička²⁰⁾, J. Dolanský²¹⁾ aj. Ale rozvíjel-li Jungmann ve větší nebo menší míře podněty cizí, neubírá to nikterak jeho významu pro rozvoj české literatury. Neboť i to — nebo právě to — *jakými* myšlenkami jiných autorů se dával inspirovat, svědčí o jeho ideovém stanovisku a jasném, samostatném názoru na věc. Jak starší, tak zejména novější badatelé ostatně přesvědčivě dokázali, že Jungmann se ve všech svých pracích zbavuje závislosti na cizím vzoru, jakmile cítí, že toho vyžadují zvláštní podmínky literatury domácí, a naplňuje tak každé svoje dílo osobitým duchem buditelsky národním. „Nevyhýbal se... cizím vlivům a podnětům, ale vždy je přispíval domácí situaci a domácím úkolům.“²²⁾

Východiskem Jungmannova literárního programu bylo přesvědčení o nutnosti sjednocení národa na základně jazykové. Tu ovšem bylo třeba teprve vybudovat; a to nejen do šířky, ale i do hloubky. Nebyl možný extenzivní rozmach češtiny, vedoucí k postupnému vytlačování němčiny, pokud ji domácí jazyk nemohl nahradit i kvalitativně. To se zdálo být dlouho úkolem nedosažitelným, a naprostá převaha německého živlu vnucovala návaly pochybností o úspěchu obrozeneckého snažení i samému Jungmannovi. Přemáhal však chvíle nedůvěry novou vytrvalou

¹⁵⁾ Časopis společnosti vlastenského museum 1, 1827 (zde má stať titul pozměněný patrně Palackým: O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště české).

¹⁶⁾ Dějiny literatury české. Praha, J. Laichter 1929—1934.

¹⁷⁾ Jungmannova Slovesnost a její předlohy. LF 38, 1911; Jungmannovy snahy o českou vědu národní. Literatura česká devatenáctého století II, 2. vyd. (s J. Vlčkem).

¹⁸⁾ Jungmannovy snahy o českou vědu národní. Literatura česká devatenáctého století II, 2. vyd. (s K. Híklm); Dějiny české literatury. Praha, L. Mazáč 1931.

¹⁹⁾ Jungmannův článek o klasičnosti v literatuře. LF 37, 1910.

^{20), 21)} V pracích už citovaných.

²²⁾ F. Vodička, Jungmannova úloha v českém obrození. Slovo a slovesnost 10, 1947/48, str. 133.

prací, která směřovala k všestrannému rozvoji národního jazyka a literatury. Bylo třeba především navázat na filologickou cestu Dobrovského: v nevidaném měřítku realizuje Jungmann neuskutečněný plán Dobrovského na slovník českého jazyka, do něhož shrnuje slovní bohatství soudobé češtiny. Zároveň však cítí, že shromáždění jazykového materiálu je jen část úkolu, který si uložil; druhou, stejně důležitou částí bylo mu uvést tento materiál v život novou, samostatnou českou tvorbou. Sám ukazoval svými překlady, že bohatství českého jazyka stačí na tlumočení nejsložitějších myšlenek a může se proto stát dokonalým nástrojem původního básnictví. Jím chtěl Jungmann nejen kulturně povznést celý národ, ale i připravit cestu samostatnému národnímu životu, zbavenému nadvlády německého živlu. V tom byl představitelem nejzdravějších sil své společenské třídy, buržoasie, která se bránila germanisačnímu tlaku, záměrně vyvíjenému vládnoucí vrstvou k udušení slabých dosud sil měšťanských a lidových. Jungmannovi nebyla skryta sociální podstata tehdejší národnostní problematiky. „Možnější odcizili se nás a jsou cele Němci, anebo pro obláštnost, Francouzi. Chudina což může? a i ta děti své raději k německému než k českému syllabikáři posílá. Němčina ve všech stavích den co den se plodí a šíří, a přijde brzy na to, že jakž to bývalo v Pomořanech, bez němčiny nikdo ani nejsprostším řemeslníkem učiněn nebude. Ona a učiliště její z bohatých nadání se radují: česká pravidelná škola, již od země pána povolená, pro chudobu vzniknouti nemůže“ (O klasičnosti literatury a důležitosti její).²³⁾ Proto klade Jungmann na novou českou literaturu dva základní požadavky, které se ovšem v jeho pojetí vzájemně podmiňují: aby literatura plnila úkol národní a aby svou uměleckou hodnotou dostihla vyspělé literatury cizí.

Jungmannův názor na národní funkci literatury vyplýval z jeho zásadního pojetí otázky národa a z jeho vztahu k národní společnosti. Pevný, byť povrchnímu pozorovateli skrytý základ národa vidí Jungmann nikoli v tenké vrstvě inteligence (třeba jí přikládá úlohu vůdčí) a dokonce už ne v poněmčilé vrstvě bohatého měšťanstva, kterou tak satiricky pranýřuje v postavě „Čecha“ z prvního rozmlouvání O jazyku českém. Zárukou národní budoucnosti a zdrojem národních sil je Jungmannovi český lid. „Zajisté, pokud ten veliký obecného lidu zástup česky mluví, plésati nad pohřbem Čecha jest směšno . . . Lid český jest; panstvo, nechť sobě hovoří fransky neb chaldejsky (rozumnější jazyk lidu svého milují), což na tom? že lid za to je má, zač sebe vydávají, — za cizozemce, a tím méně je miluje, čím méně od nich milován jest. Však jim to špatně sluší, když s poddanými svými skrze tlumače mluví, což vpravdě tolik jest, jako by cizím uchem slyšeli, cizíma rukama jedli a cizích očí a nohou potřebí měli a voditi se dávali, jako by slepí a chromí byli. Pakliže to slepota a chromota mizerná jest, což říci mám o těch trefných opičkách mezi nižšími, jenž myslíce, že kdy neumějí česky, hned jemnostpány jsou, a českou řeč za sedlskou mají? — Ubožátka! nevědí, že

²³⁾ Boj o obrození národa, str. 110.

každý jazyk tu, kdež doma, sedlský jest, a že sedlák jest obyvatel země nejpřednější, an by jim právě říci mohl: Což mi to ječí okolo hlavy? Já vám dávám jisti: jste-li vy lidé jako já, mluvte, ať vám rozumím!“ (Druhé rozmlouvání O jazyku českém.)²⁴⁾ A tatáž myšlenka o základním významu lidových vrstev (tehdy především venkovských) pro existenci a vývoj národa vyplývá z řady jiných Jungmannových prací, např. z polemiky s Al. Uhlem r. 1814 (Slovo k statečnému a blahovzdělanému Bohemariusovi). Odtud pramení pak Jungmannovo prohloubené chápání pojmu národní literatury: aby byla literatura vskutku národní, musí se zaměřovat zejména k lidovým vrstvám. První podmínkou je tu ovšem jazyk jako základní znak národnosti; tuto zásadu uplatňuje Jungmann důsledně ve své vlastní literární činnosti, a její dodržování vyžaduje od každého českého autora: proto známá Jungmannova zatrpklost k Dobrovskému, kterého v dopise Ant. Markovi (z 11. 2. 1823)²⁵⁾ nazývá „slavisierender Deutsche“, proto výtky Palackému. Ale jazyk podle přesvědčení Jungmannova není a nemůže nikdy být znakem jen vnějším, izolovaným od myšlenky. Jungmann se o tom jasně vyjadřuje např. v druhém rozmlouvání O jazyku českém,²⁶⁾ ve Slovesnosti a pak právě v té části svého pojednání O klasičnosti literatury, kterou škrtl Palacký. Jungmann zde praví obměněnými slovy Heerenovými (Über die Mittel zur Erhaltung der Nationalität): „Kdo sám chtě mimo potřebu cizího jazyka užívá, ten se aspoň na tu chvíli své národnosti odříká. Čech, mluvě německy, francouzsky, v tom okamžení Čechem býti, pokudž jen může, přestává. Dlužno mu německy, francouzsky mysliti...“²⁷⁾ Jak vidět, Jungmann správně pochopil bez-

²⁴⁾ T. str. 44—45.

²⁵⁾ Časopis Musea král. českého 57, 1883, str. 48.

²⁶⁾ Jazyk je podle Jungmannových slov „sklad veliký všeho umění a vši vědomosti lidské, ... ta nejvýtečnější, dle zvláštního země prouhu, mravů, smejšlení, náklonnosti a dle tisícerych každého národu rozdílu uzpůsobená filosofie, a tudy, jakož každý účinek k své příčině se nese, tak on složením, zvukem a povahou svou ten nejjistější a nejvěrnější obraz počátku, zobecnění, zdělení, povahy a způsoby samého národu představuje“ (Boj o obrození národa str. 36). — Podobné doklady toho, že si Jungmann byl dobře vědom sepětí jazyka s myšlením, nacházíme zejména v 2. vyd. Slovesnosti: „Ve všech ponětích smyslných pomysli líp na výrazu; mluvu básnickou oživuje myšlenka jako duše tělo; ve jménu věci vidíme věc samu; mluva všemu lidskému vidění meze a objem vytýká. Myslíme mluvou; buď že myšlenku vysvětlujeme, nebo že jí hledáme; tamto slyšitelné zvuky v srozumitelná slova a v jasná ponětí měníme, tuto sestavováním slov myšlenku nacházíme. Mluvením jest myšlení. Národ myslé mluví, mluvě myslí.“ (Slovesnost 1846, § 4, str. 3.)

²⁷⁾ Boj o obrození národa, str. 112. — O tom, že Jungmann sám přikládal právě této myšlence ve své stati rozhodný význam, svědčí jeho korespondence s J. Kollárem. 4. 1. 1827 píše Kollárovi: „Já tam (tj. v Musejníku — D. J.) mám o Klasičnosti malé pojednání, které mi p. Palacký velice ostříhal; zvláště mne mrzí, že mi odřezal konec, v němž jsem s Heerenem pravil, že kdo píše německy, na tu chvíli přestává býti Čechem a musí býti Němcem etc. Snad na te sebe potáhl?!“ — A v dopise z 10. 11. 1827 čteme: „Já neveliké štěstí mám v jeho spisu (tj. v Palackého Musejníku — D. J.). První mou maličkost o klasičnosti tak mi ostříhal, že docela jiný cit v čtenáři působiti musí, než by měla“ (podtrhl D. J.; Časopis Musea král. českého 54, 1880, str. 56—57).

prostřední sepětí jazyka s myšlením; v tom předstihl své současníky a vytvořil tak pevnou základnu jazykového i literárního programu českého obrození.

Z Jungmannova názoru na jazyk jako nedílnou jednotu formy s myšlenkovým obsahem vyplývají pak důsledně další požadavky, které Jungmann kladl na literaturu vůbec a na českou zvlášť; jejich splnění je mu nutnou podmínkou umělecké dokonalosti čili klasičnosti literatury.

Jako základní z těchto požadavků vyzvedá Jungmann nutnost sepětí obsahu a formy uměleckého díla v jediný nedílný celek. Doklady tohoto pojetí nalézáme v první i druhé verzi Slovesnosti. Jungmann zde objasňuje úzké spojení obsahu i formy na základě jazykového pojetí literárního díla takto: „Předmět (objectum) anebo řeč mluvou pronesená . . . slove *obsah* nebo *látka* (materia); způsob pronesení toho slove *tvar* (forma). Kterýžto tvar, poněvadž v způsobu stavění a vázání slov záleží, s látkou neb obsahem . . . jest v nejužším spojení a *totožný* (identický).“²⁸⁾ Přitom si dovedl uvědomit poměrně velmi pronikavě pojem obsahu (čili látky, materie) slovesného díla. Obsahem mu nebyl snad jen děj, nýbrž ústřední myšlenka autorova, citové zbarvení díla, slovem „vše, co se krasocitně přednesti dá; věci smyšlené i pravdivé, myšlenky, pocity a činy, ve vzniku, vzrůstu i zániku svém, ježto básník představuje, vypisuje, vypodobuje, vytvořuje, maje na mysli omam (illusio), kterýž v tom záleží, aby čtenář zapomenuv sám sebe věci vzdálené jako přítomné, vymyšlené jako pravdivé před očima viděl“²⁹⁾; od látky literárního výtvoru pak žádal „pravdu logickou myšlének, plnost a dostatečnost důvodů“.³⁰⁾ A ještě zřetelněji vyjádřil Jungmann svoje pojetí uměleckého díla v článku o klasičnosti. Ta mu znamená „uměleckého díla v svém způsobu dokonalost, kdež se materie s formou pronikají, a v jeden celek svrchovaný splývají. Mluvnická správnost a řečnická ozdoba nejsou k tomu dostatečny; v klasičném spisu pohledává se netoliko jasnost mluvy a spojená s ní čistota, vlastnost a určitost výrazu, ale také ukončená krása a jednota, nebo souhlasná míra a sličnost všech částek“.³¹⁾ — Poukazem na zákonitou souvislost obsahu a formy slovesného díla dotkl se Jungmann důležitého problému, který po něm řešily všechny další generace básníků a kritiků obrozenských i pozdějších — sice detailněji a někdy i hlouběji, vždy však v menší nebo větší závislosti na podnětné myšlence Jungmannově.

Zjištění nedílné jednoty formy a obsahu slovesného díla vedlo pak Jungmanna k poznatkům dalším. Je-li jazyk jako výraz myšlení spjat s ideovým obsahem řeči nebo písemného projevu, pak literatura, psaná národním jazykem, musí nutně mít i národní obsah: teprve tehdy vzniká ona „ukončená krása a jednota“, teprve tehdy možno mluvit o literatuře vpravdě národní. Které to znaky a vlastnosti určují národní ráz literatury, stanovil Jungmann jen v zásadě, nikoli v jednotli-

²⁸⁾ Slovesnost 1820, § 3, str. VI.

²⁹⁾ Slovesnost 1846, § 220, str. 103.

³⁰⁾ Slovesnost 1820, § 74, str. XCI.

³¹⁾ Boj o obrození národa, str. 103.

vostech; tuto otázku musila si po něm každá generace řešit vždy samostatně podle dobových požadavků toho, kterého stadia národního vývoje. Základní a jednoznačnou směrnicí české literatury dal však Jungmann; naznačil ji už mottem z Cassiodora k Historii literatury české r. 1825: literatura nechť je „speculum mentis tuae, ubi te omnis aetas ventura possit inspicere“. Stejný požadavek vyslovil rozhodněji v stati o klasičnosti: chce, aby naše literatura „co možná ze života vycházela a do života národního vcházela“; a „jen tenkrát plodí se všestranná literatura národní, . . . když to, co právě klasičného jest v národním básnictví, v ustech zástupu obecného žije“. Básníci nechť čerpají „předměty zpěvu z prostředku života, z dějův a z ducha národního“, má-li literatura přispět k duchovní vzdělanosti národa a k zušlechtění (klasičnosti) jazyka.

Těmito svými názory na povahu a funkci slovesného díla přispěl Jungmann vydatně k demokratisaci české literatury i české inteligence. Literatura v pojetí Jungmannově přestala být výlučnou oblastí několika vzdělanců, nýbrž odstraněním jazykové přehrady začala pronikat do širších sociálních oblastí, jimž se měla podle Jungmannových směrnic v budoucnu přibližovat stále více svou náplní ideovou. Zároveň napomáhal Jungmann vytvoření nové české inteligence, vyšlé z lidových vrstev národa, inteligence, která se cítila živou částkou národního společenství a ujala se národní věci nikoli jako teoretického problému vědeckého, ale jako zápasu, do něhož vložila nejen veškeré svoje úsilí a schopnosti intelektuální, ale především celé svoje srdce. V tom byl nepochybný, revolučně sociální dosah Jungmannových snah literárně obrodných, v tom je i nejcennější Jungmannův příspěvek k rozmachu našeho kulturního a společenského života v době obrozené.

Z Jungmannova přesvědčení o nutnosti ideově náplně národní literatury vyplýval i jeho vztah k jednotlivým etapám našeho literárního vývoje, odrážející se nejmarkantněji v Historii literatury české a částečně i v studii O klasičnosti literatury. Zvláště první spis je přesvědčivým dokladem toho, jak Jungmann — třeba materiálově a metodicky závislý na vzorech cizích³²⁾ — dovedl své práci vtisknout ráz ducha vlastního, znak citění a názoru osobitého. Pod deskriptivním povrchem díla zřetelně proniká vlastní hodnotící — třeba ne vždy kritické — stanovisko autorovo. Bylo určováno snahou (projevující se především v Krátké historii národu, osvícení a jazyka, ale i v části bibliografické) posílit vznikající novočeskou literaturu poukazem na ty kladné hodnoty kulturní minulosti, z nichž soudobé písemnictví mohlo s prospěchem čerpat jako z povzbuzujících příkladů a na něž mělo navazovat. Měřítko hodnocení nalézal Jungmann v tom, nakolik se v literatuře té které epochy odrážel život národa i jeho základní rysy cha-

³²⁾ Především na Lindově polském překladu díla N. Greče *Opyt kratkoj istorii ruskoj literatury* (Petrohrad 1822), jímž se dal metodicky vést při zpracování látky a z něhož přijal větší část svého Úvodu k Historii. (Podrobně se zabýval vztahem Jungmannovy práce k dílu Grečovu J. Dolanský v knize Jungmannův odkaz.) Materiálově čerpal Jungmann m. j. zvláště z Dobrovského *Geschichte d. böhmischen Sprache u. Literatur*.

rakterové. To ovšem předpokládalo daleko více než jen vypěstlost jazykové stránky písemnictví: proto neuspokojuje Jungmanna doba veleslavínská, jejíž literatura jen nedostatečně odpovídala „potřebě lidí obecného“ a jejíž jazyková dokonalost — v zřejmé souvislosti s nenárodní povahou literatury té doby — „více do formy než do materie vzata býti musí“.³³⁾ Naprosto negativně vyznívá pak ovšem Jungmannův úsudek o období pobělohorském, jehož literatura „v celosti počtem i dokonalostí spisů daleko za předešlou zůstala“.³⁴⁾ Po příkladu Grečově, ale především v důsledku vlastního přesvědčení o vynikající úloze literatury v národně osvobozené zápase soustředil pak Jungmann hlavní pozornost na období nejnovější (v druhém vydání od r. 1774 až do 1846).³⁵⁾ V této části díla se uplatňuje Jungmannova samostatná ideová koncepce vývoje a poslání naší literatury nejzřejměji, a projevují se přednosti i omyly Jungmannova vlastenecky tendenčního pojetí funkce slovesné tvorby. Široce založeným obrazem rozvoje obrozeneckého jazyka i písemnictví dává Jungmann domácí literatuře povzbuzující naději dalšího růstu, a v opozici proti Dobrovskému předpovídá vítězství časoměrnému básnictví. Ale nejcharakterističtější rys Jungmannova pojetí slovesného vývoje českého je nepochybně v jeho snaze dát české literatuře a kultuře vůbec vědomí pevného základu národní tradice. Této snaze, podnícené vášnivým zaujetím vlasteneckým, nelze upřít uznání ani dnes, třeba víme, že Jungmann svůj obraz prvního období naší minulosti a počátků našeho básnictví založil z velké části na fikci. V duchu a ve smyslu zostřeného dobového citění vlasteneckého, hledajícího pro smělé plány budoucího národního rozvoje pevnou základnu v minulosti, vedl autor Historie soudobé české básnictví pro posilu a umělecké podněty až k pramenům, které se zdály nejčistší — k domnělým památkám rukopisným. Přispěl tím nepochybně k posílení národního sebevědomí i k vytvoření pocitu souvislosti s národní minulostí, souvislosti zdánlivě přerušené obdobím pobělohorským. I když se během let vědecká hodnota Jungmannovy Historie zmenšila na minimum, přece nelze jejím základním myšlenkám upřít veliký význam v národně obrozeneckém zápase vůbec a ve vývoji české literatury té doby zvlášť.

Vyžadoval-li Jungmann od slovesného díla, aby nejen svým jazykem, ale i svým ideovým obsahem plnilo funkci národní, neznamená to nikterak, že chtěl omezovat pronikání myšlenkových vlivů z literatur cizích do oblasti domácího písemnictví; právě naopak. Snaha rozšířit domácí kulturní obzor se projevovala u Jungmanna především v oblasti jazykové a byla vedena zejména jeho vřelým

³³⁾ Historie literatury české 1825, § 40, str. 160.

³⁴⁾ T, § 51, str. 343.

³⁵⁾ Také Greč si ve své knize všimá nejpodrobněji posledního období ruské literatury (od Karamzina po současnost); ale Jungmann příklad ruského historika překonává. Kdežto Greč přiznává v závěru svého díla, že se mu nepodařilo vykreslit obraz současné ruské literatury, jak měl v plánu, dovedl Jungmann v obou vydáních Historie látku až do svých dnů.

cítěním slovanským. Toto cítění ho vedlo v úsilí po sblížení Slovanů, pro něž navrhuje (ústý Slavomilovými v druhém rozmlouvání O jazyku českém) společný „prostřední dialekt“; toto jazykové sblížení mohlo by vést k tomu, že by slovanské národy „v brzce . . . literatura a politika spojila“.³⁶⁾ Jungmann sám pomáhal tomuto jazykovému sblížení ústrojným obohacováním slovní zásoby spisovné češtiny materiálem jinostlovanským, jak se to projevuje zvláště v jeho tvorbě překladatelské. Právě Jungmannovy názory na užitečnost překladů (uložené v druhé verzi Slovesnosti)³⁷⁾ jsou dokladem jeho snahy o vymanění české literatury z umělé izolace. Podle Jungmannova přesvědčení pronikání cizích vlivů naprosto neohrožuje národní ráz naší literatury a jazyka, pokud dovedeme z těchto vlivů zužitkovat to, co nás obohacuje. Je pozoruhodné, jak velmi se těmto Jungmannovým názorům blížili naši májovci, kteří v padesátých, a šedesátých letech probíjávali svou velkou polemiku o vlastenectví a kosmopolitismu v literatuře. Jungmannovu pasáž ze Slovesnosti „Jsou-li překlady na ujmu národnosti?“ lze číst přímo jako odpověď na ony názory „vlasteneckých“ maloměstšáků padesátých let, kteří v pokrytecké starostlivosti o „panenskost“ národní literatury nejraději by ji byli obehnali čínskou zdi, za kterou by nepronikly myšlenkově obrodné literární proudy z okolního světa. Je ostatně charakteristické, že právě generace Nerudova a Hájkova s láskou se k Jungmannovu dědictví hlásila a právem se považovala za pokračovatelku v jeho velkém díle.

Pokolení májovců bylo i dědicem jiného Jungmannova záměru, mířícího k obohacení a rozvoji naší literatury: totiž snahy pěstovat a rozvíjet v české literatuře rovnoměrně všechny druhy slovesné a i tím způsobem pozvedat úroveň našeho písemnictví na úroveň evropskou. Tomuto požadavku dovedla ovšem česká literatura vyhovět aspoň zčásti až několik desetiletí po Jungmannově smrti; řadu důležitých počátečních kroků tímto směrem učinil však nepochybně sám autor Slovesnosti. Kromě praktických příkladů z vlastní tvorby — ať vědecké, ať básnické — obohatil Jungmann českou literaturu a kritiku základními teoretickými vědomostmi o rozlišení jednotlivých druhů slovesných, o jejich znacích, vlastnostech a funkcích, a vytvořil tím předpoklady pro jejich budoucí rozvoj.

A ještě jiné důležité poučení poskytl Jungmann české literární kritice svými stylistickými výklady ve Slovesnosti. Je vyjádřeno v oddílu o „posuzovacím slohu“ a při vši své stručnosti dobře vyjadřuje zásadní Jungmannův názor na

³⁶⁾ Boj o obrození národa, str. 49.

³⁷⁾ „Národ vždy učil se od národu. Nemáš nikde samočistě, samorostlé literatury a vzdělanosti. Duch lidský ne všude a vždy stejně se vyvíjí: hned ten, hned onen národ v jistém čase jest na množství a výtečnost hlav tvorčích plodnější. Moudří dobra, kdekoli nalezeno, užijí. Nyní vzrostla nanejvýš vzájemnost. Co v jedné zemi se pracně dobuje, hned všech národů jménem se stává. Nyní jsou lidé jedna rodina . . . ; buďme jako moudří zahradníci, kteří netoliko domácí stromy a byliny z kořen a semene pěstují, ale i cizí rostliny do své zahrady sázejí, jestli se k půdě hodí a svými plody a krásou pěstování zaslouhují“ (Slovesnost 1846, § 25, str. 25).

povahu básnického díla a na úkol kritiky.³⁸⁾ Právě-li Jungmann, že vlastní *kritika* — na rozdíl od *dialektiky*, zkoumající „logickou pravdu myšlének“ — má za úkol studium umělecké formy díla, nemíní nikterak úkol kritiky zužovat. Kriticky zkoumat formu slovesného výtvoru mu znamená proniknout celé uspořádání uměleckého díla, sledovat, nakolik je tvar (forma) díla adekvátní jeho myšlenkové náplni, splývá-li s ní v jeden celek; přesvědčení o nutnosti nedílné jednoty obsahu a formy, vyjádřené r. 1827 v pojednání o klasičnosti, bylo, jak zřejmo, Jungmannovi vlastní už v roce prvního vydání *Slovesnosti*.

Svým vědeckým úsilím, jehož posledním cílem bylo prospět národní věci, vytvořil Jungmann základy naší obrozenské kultury, české nejen jazykem, ale i duchem. V tom postoupil nad svého velkého předchůdce Josefa Dobrovského, i když nedosahoval jeho racionalistické exaktnosti vědecké. Zato však dal Jungmann české vědě ideovou náplň, program, vyplývající z potřeb národně obrozenského zápasu. A to je i největší Jungmannův přínos české literární kritice, historii i literatuře samé. Česká kritika až do padesátých a šedesátých let navazovala vždy na základní myšlenky Jungmannovy, kdykoli upřímně sledovala sepětí literatury s životem národa a hledala funkci a místo umění v boji o nápravu nerovností společenských. Vliv kritických zásad Jungmannových se projevil jak u jeho mladších současníků, zvláště u Palackého, Šafaříka, Čelakovského a Chmelenského, tak u představitelů generací pozdějších, kteří vyrůstali už v myšlenkovém prostředí novém a stali se budovateli české literární kritiky v době, kdy si měšťanská třída s vydatnou ideologickou pomocí naší soudobé literatury vybojovává vedoucí postavení v národní společnosti: nejen Tylovy, ale i Havlíčkovy kritické zásady vyvěrají z Jungmannova programu národní literatury a přispívají k jeho naplnění. V nové národní a společenské situaci i v pokročilejším stavu vývoje literárního mohou ovšem Jungmannovi následovníci vyslovit požadavky, kladené nebo aspoň zřetelně naznačené autorem *Slovesnosti*, už odvážněji, přesněji, konkrétněji: tak je tomu zvláště u skupiny našich radikálních demokratů, shodujících se v řadě kritických názorů se svým předbřeznovým politickým odpůrcem Havlíčkem. Půdu, v níž se mohly ujmout a vzklíčit jejich umělecké zásady, ukazující naší literatuře cestu k realismu, připravoval jako první Jungmann: požadavek ideového zaměření uměleckého díla směrem k lidovým vrstvám národa, snahu otevřít české literatuře brány k svobodnému myšlení evropskému, přesvědčení o důležité funkci literatury v boji za národní a sociální právo nacházíme vesměs v prvním znění už u Jungmanna. A stejně tak těžili z odkazu Jungmannova, jak jsme už připomněli, i májovci, především Hálek s Nerudou, skutečňovatelé průbojných záměrů svých radikálních starších přátel a spojenců. V jejich

³⁸⁾ „Posuzovací sloh... dělí se na dialektiku a kritiku: ona zkoumá látku, totiž pravdu logickou myšlének, plnost a dostatečnost důvodů atd., kritika opět formu, totiž jsou-li výrazy a slova přiměřena myšlenkám, jaký způsob psaní obrán a jak zachován, a konečně, zdali forma v sobě sama celek působí.“ (*Slovesnost* 1820, § 74, str. XCI.)

boji proti národní malosti a proti provincionalismu našeho písemnictví v letech padesátých a šedesátých ozývají se poslední zřetelné ozvuky idejí Jungmannových.

Zabývali jsme se obšírněji Jungmannovým přínosem pro vývoj české literární kritiky, protože význam Jungmannovy činnosti v této oblasti je zásadní a jeho osvětlení je pro pochopení celé problematiky nezbytné. Všimneme si nyní jen v hlavních bodech toho, jak se česká kritika na základech, položených autorem Slovesnosti, dále rozvíjela až do doby, kdy úpadek moci absolutistické a rozmach měšťanské třídy koncem padesátých a začátkem šedesátých let umožnil i nový rozvoj českého kulturního života a tedy i nový rozvoj naší literatury.

Přímý vliv Josefa Jungmanna se projevil u generace jeho nástupců, jejímiž hlavními představiteli byli *Pavel Josef Šafařík* a *František Palacký*. Vliv obou vědců na vývoj české literatury byl ovšem daleko menší než vliv jejich učitele. To bylo dáno především jejich jiným pracovním zaměřením. Ale přesto právě oni dali v duchu Jungmannově podnět k první velké kritické polemice v novočeské literatuře, tj. k sporu o českou prosodii. Nebudeme sledovat průběh polemiky, vyvolané anonymním spiskem Počátkové českého básnictví, obzvláště prosodie (z r. 1818), jehož společnými autory byli mladí přátelé Šafařík a Palacký. Touto otázkou se zabývala naše literární historie po dlouhá léta jak v době starší (Vlček, Jakubec, L. Čech, Hýsek, Pražák), tak novější, kdy se problémem obírali zvláště Jan Mukařovský³⁹⁾ a Josef Hrabák⁴⁰⁾. Ze všech těchto prací (zvláště ze studie Mukařovského) vyplývá poznání nemalého pozitivního významu Počátků pro další rozvoj českého básnictví. Šafařík a Palacký neprosadili sice vítězství časomíry v naší poesii, avšak v zápase proti mechanické závislosti rytmu na metrické osnově přispěli k rytmickému obohacení českého verše a ukázali jeho nové vývojové možnosti. — Ostatní práce Palackého a Šafaříkovy, týkající se české literatury (včetně estetických studií Palackého), nezasáhly zřetelněji do jejího vývoje. Poněkud větší význam měla jen Palackého příležitostná kritická činnost v *Musejníku*, kde uveřejnil posudky o Jungmannově *Historii literatury české*⁴¹⁾, o Šafaříkových *Slovanských starožitnostech*⁴²⁾, o Čelakovského *Ohlasu písní ruských*⁴³⁾ aj. Nepochybný kritický talent prokázal svým rozborem dramatu F. Turinského *Angelina*, který napsal r. 1821 a otiskl teprve v *Radhostu*. Avšak jak u Palackého, tak u Šafaříka zaslouží zmínky především jejich kladný, ba vřelý vztah k poesii lidové. Oba rozeznali velký význam ústní slovesnosti pro rozvoj národní literatury. Zvláště Šafařík — jak je patrné z jeho listů Kollá-

³⁹⁾ *Obecné zásady a vývoj novočeského verše*; otištěno v *Kapitolách z české poetiky II*. Praha, Svoboda 1948. — Dobrovského „*Česká prosodie*“ a prosodické boje jí podnícené (*Česká literatura 2*, 1954, č. 1).

⁴⁰⁾ Úvod do teorie verše. Praha, SPN 1956, str. 63n.

⁴¹⁾ *ČČM 1*, 1827, díl I, str. 132n., d. II, str. 144n., d. IV, str. 137n.

⁴²⁾ *ČČM 12*, 1838, str. 117n.

⁴³⁾ *ČČM 4*, 1830, str. 108n.

rovi⁴⁴) — si však při tom kriticky uvědomoval, že je nutno i v ústní slovesnosti klást měřítko estetické hodnoty; to byl názor, který zastával později Čelakovský a který přijímá i moderní věda o ústní slovesnosti. Nadšení pro lidovou píseň vedlo Palackého i Šafaříka k vysokému ocenění díla Čelakovského a K. J. Erbena, jejichž tvorbě, vyrůstající z národního ducha a života, právem přikládali vynikající závažnost uměleckou i široký význam společenský; naopak zůstal jim vzdálen máchovský romantismus, v němž spatřovali rys ideové negace.

Nechuť k máchovské, respektive byronovské romantice spojovala Šafaříka a Palackého s jinými význačnými příslušníky jejich generace, s Čelakovským a Chmelenským. *Čelakovský* přináší do české poesie především vlastní básnickou tvorbou výrazný rys národní a slovanský. „Kouzelným prutem, který Čelakovskému otvírá cestu k tomuto duchu národnímu, jest výlučně píseň lidová.“⁴⁵) V ní spatřuje vydavatel Slovanckých národních písní nejbezpečnější cestu k sblížení slovanských národů. Odmítá však přitom názor, hájený Janem Ritterem z Rittersberka, editorem Českých národních písní (1825), že na národní píseň je třeba hledět jako na památku historickou, kdežto zřetel estetický je podružný. Zde stojí Čelakovský na stanovisku Joh. Gottfrieda Herdera, od něhož se učil nejen chápat význam lidové poesie, ale v němž nacházel — podobně jako řada jiných našich básníků té doby — i posilu svého přesvědčení o síle a nadějně budoucnosti Slovanstva. Tak už v otázce lidové poesie projevil se bystrý kritický smysl Čelakovského.

V této souvislosti je však třeba připomenout, že názor Čelakovského — podle něhož umělá poesie národní měla být inspirována a obrozena lidovou písní slovanskou cestou napodobovací, „ohlasovou“ — narazil na polemický odpor už v jeho době. Proti ohlasové teorii svého básnického učitele se vyslovil *Josef Jaroslav Langer* v úvodu k svému překladu Starožitných básní ruských. Langrovo stanovisko k funkci lidové poesie ve vývoji poesie umělé je nepochybně moderní, myšlenkově průbojné, a jeho stopy lze sledovat v názorech májovců (pak i v názorech B. Smetany nebo Ot. Hostinského) na touž otázku. Langer, který se zabýval velmi zevrubně studii folklorními, došel k přesvědčení, že k obrodě národního umělého básnictví nelze dospět napodobením, „paděláním“ poesie lidové. Ohlasová metoda musí podle Langra nutně selhat zejména v českém básnictví. Naše lidová píseň má totiž ráz převážně lyrický, tedy subjektivní. Ale napodobení samo v sobě je už princip objektivní; tedy umělý „ohlas“ lidové lyriky je nemyslitelný, a může působit jen jako parodie: tak se vskutku Langrovi jeví Čelakovského Ohlas písní českých. „Písně prstonárodní (ne básně vůbec!)“ — praví Langer⁴⁶) — „od žádného jiného nám podány býti nemohou, než od lidu

⁴⁴) ČČM 47, 1873, str. 119n., 382n., a ČČM 49, 1875, str. 134n.

⁴⁵) Jan Jakubec, František Ladislav Čelakovský. Obrození české poesie lidovou písní. Literatura česká devatenáctého století II, 2. vyd., Praha, J. Laichter 1917, str. 487.

⁴⁶) V úvodu k Starožitným básním ruským (Spisy J. J. Langra, díl 2, Praha—Viedeň, Kober a Markgraf 1861, str. 14n.).

prostého — nebo jenom ten zpívá nám vlastní, nelíčené city ve své vlastní formě. Vycvičený básník — byl i city také vlastní nám ve formě prstonárodní podával — přede již přestává býti pravým lyrikem.“ — Ohlasovou metodu připouští Langer toliko pro epiku; proto vysoko oceňuje — na rozdíl od Ohlasu českého — Čelakovského Ohlas písní ruských, „v němž naskrz všecko zdařilé“, a který se lidovým písním ruským „všudy vyrovná, co pak se vnitřní, čisto-básnické ceny dotýká, velice je a naskrz všechny předčí“.47)

Přínos Langrův byl především v tom, že se postavil proti zjednodušujícímu (leckdy až banálnímu) názoru na spasitelnou funkci ústní slovesnosti, proti teoretické formulí, která se mohla stát — a vskutku se stala — východiskem epigonské „vlastenecké“ poesie našich Picků, Vacků-Kamenických aj. Není třeba podrobně dokazovat, že samého Čelakovského jako básníka se Langrova výtka týkala v míře nepatrné. Čelakovského „ohlasová“ teorie mohla mít neblahé následky jen v produkci autorů umělecky odvozených, nesamostatných; v jeho vlastní tvorbě byla překonána silnou básnickou osobitostí, jež vtiskla ryzí, původní ráz oběma hlavním knihám Čelakovského.48)

Čelakovského názory na funkci lidové poesie, s nimiž se Langer střetl, jsou ovšem jen jednou stránkou kritického vztahu Čelakovského k problematice české slovesné tvorby. Jiná, neméně důležitá stránka se projevuje v Čelakovského kritickém posuzování soudobého stavu naší literatury umělé.

Čelakovský byl plně přesvědčen o nutnosti vysoké ideové náplně literatury, které přikládal důležitý úkol v národním zápase. Přesto se však nikdy nesmiřoval s maloměšťáckými názory, ochotně uvolňujícími cestu té literární produkci, která svou podřadnost skrývala pod rouškou vlastenectví. Odtud jeho volání po přísné kritice, kterou sám pěstuje zejména ve formě satiry. Nejvýznamnější práce toho druhu, Literatura krkonošská,49) je důležitým příspěvkem, ba impulsem k boji proti domácímu šosáctví, které kamarádkou „kritikou“ zdržovalo rozvoj české literatury a dodávalo jí provinční ráz. Od Literatury krkonošské vede zřetelná linie k Havlíčkově Kapitole o kritice, jejíž autor ostatně v nejednom směru považoval Čelakovského za svého učitele a předchůdce. Ostří této

47) T., str. 14 a 15. (Proloženo Langrem.) — Langrový názory na vztah ústní a umělé poesie objasnil nejzevrubněji Zd. Nejedlý v dvou studiích o Langrovi (Zvon 6, 1906, a Lumír 35, 1907); obě otištěny v knize Zd. Nejedlý, O literatuře, Praha, Čs. spisovatel 1953. Cenná je po té stránce i úvodní stať Evy Purkrábkové k edici J. J. Langer, Bodláčí a růže, Praha, SNKL 1957.

48) O tom, že Čelakovský jako básník naprosto nebyl jen „napodobitelem“ lidové poesie, není zajisté třeba přesvědčovat citlivého čtenáře jeho veršů, obeznámeného aspoň poněkud s ústní slovesností ruskou a českou. Vědecké doklady tvůrčí samostatnosti a osobitosti autora Ohlasů přinesli — nehledíc už k hlasům současníků (Ant. Müllera, Fr. Palackého) — např. J. Vlček (v Dějinách české literatury), J. Jakubec (v Literatuře české devatenáctého století, díl 2), K. Dvořák (v doslovu k Čelakovského Slovanským národním písním, Praha, Kuncův 1945) a A. Závodský v stati K pramenům Ohlasu písní ruských, Slavia 22, 1953.

49) Čechoslav 5, 1824.

satiry Čelakovského nemohlo ovšem stačit k odřezání všech planých výhonků naší soudobé literatury a kritiky; byl jím však citelně zasažen aspoň typický předbřeznový zpátečník a stejně domyšlivý jako prázdný veršotepec František Bohumír Štěpnička, hrubě a zlovolně napadající mladé básníky (Kollára, Čelakovského), pro jejichž dílo měl jen ironisující posměch.

Satirou na dobové poměry společenské jsou i Čelakovského Patrní dopisové nepatrných osob.⁵⁰⁾ Na několika mistrných portrétech maloměšťáckých typů postihuje Čelakovský charakteristický rys této vrstvy, totiž národní lhostejnost, odrodilství, prospěchářské sobectví; kmitne se zde i satirický hrot proti staromódní literární romantice.

Rozsáhlá byla vlastní literárně kritická činnost Čelakovského. Byla zaměřena především k posílení toho proudu v české literatuře, jehož cílem bylo naplnění národního a slovanského programu našeho písemnictví. Tento zřetel vedl — a někdy sváděl — Čelakovského kritický soud. Pro dílo Máchovo smysl neměl: Marinka zdá se mu stylisticky šroubovaná, Máchův Máj je mu neblahým plodem byronismu (tento názor, vyslovený v dopise Chmelenskému, se pak zřejmě odráží v Chmelenského kritice Máje). Zato dovedl však Čelakovský s plným pochopením ocenit Kollára a jeho Slávy dceru⁵¹⁾, kterou pokládá vedle RK za „velké Alfa a Omega básnictví českého“, a sonet Kollárův v některém směru klade dokonce výše než Petrarcův. Z cizích básníků nejbližší mu byli velcí představitelé poesie slovanské — zvláště Mickiewicz, Krylov, Puškin; v České včele zprostředkoval českým čtenářům informace o současném stavu slovanských literatur a zasloužil se tak nemalou měrou o postupné sblížení české literatury s písemnictvím slovanským. I zde tedy lze nalézt styčný bod mezi kritickými snahami Čelakovského a programem Havlíčkovým.

Kritickému vystoupení Havlíčkovu připravoval u nás kromě Čelakovského půdu i Josef Krasoslav Chmelenský. I on se zasazuje o přísnou, přitom však „moudrou a opatrnou“ kritiku, „rozbírající nejen materii, čili věc samu anebo předmět, o kterém spisovatel jednal, alebrž i formu (podtrhl Chmel.), a tuto ze všech zřetelů, totiž esteticky, logicky, gramaticky“. Takováto kritika ovšem skončuje s „epochou samého strejčkování a tetičkování“ v literatuře, kdy „slova vlastenec a spisovatel byla synonyma“.⁵²⁾ — Myšlenková shoda této části Chmelenského studie s úvodní partií Havlíčkovy Kapitoly o kritice je nápadná; rozdíl je vlastně jen v nenapodobitelně vtípném podání Havlíčkově. Ale v jednotlivostech se Havlíček s Chmelenským rozchází — tak jako vůbec je ovšem Havlíčkova studie z největší části myšlenkově samostatná. — Chmelenský žádá po kritikovi všestranné estetické vzdělání, které má zavazovat kritika dokonce

⁵⁰⁾ ČČM 4, 1830.

⁵¹⁾ Slovo o Slávy dceři p. Jana Kollára. ČČM 5, 1831.

⁵²⁾ Slovo o kritice. ČČM 11, 1837; otištěno v knize J. K. Chmelenského Vybrané spisy, svazek první, Praha, I. L. Kober 1870, str. 317n.

i k tomu, aby autorovi navrhl způsob, jak odstranit chyby v literárním díle (což Havlíček naopak výslovně zamítá). Důležitý je Chmelenského požadavek specialisace kritiky; ten, kdo píše o všem, není kritik, ale „sudílek“. Plná odpovědnost za vyslovený soud musí být podle Chmelenského vyjádřena tím, že se autor kritiky podepíše (i v tom se Havlíčkovo mínění odchyľuje — autor Kapitoly o kritice je přesvědčen, že důležitá je věcnost kritiky, ne osoba jejího pisatele). Chmelenský se domníval, že kritická autorita velkých našich osobností (Čelakovského, Šafaříka, Palackého) sama už dodá váhy jejich soudům. K vytríbení kritických názorů přispěje podle Chmelenského „antikritika“, uveřejněná v téměř listě jako kritika; tak ukazuje Chmelenský na důležitost věcné polemiky, která se ovšem musí týkat závažných problémů a nesmí být výrazem osobního zaujetí. „Antikritiku“ doporučuje Chmelenský psát jen proti partnerovi, který toho zaslouží, ne proti „nedoukům“; stejně tak lze mlčením přejít knihu podprůměrnou. — Veškerá učená výzbroj i estetické citění Chmelenskému tragicky selhaly v případě Máchově;⁵³⁾ budoucnost měřila jeho velikost — ne zcela neprávem — právě vztahem k Máchovu dílu, a Chmelenský se tak ocitl v jedné řadě s bezvýznamnými figurkami druhu Tomíčkova. Kritický odkaz autora Slova o kritice je však nutné hodnotit celkově a z hlediska dobového, a nepodceňovat jeho kladné stránky, které přispěly k vývoji české literatury a kritiky: nacházíme je dnes v úsilí Chmelenského pozvednout úroveň naší slovesné tvorby přísnějšími požadavky kritickými, opřeny jak o odborné literární vzdělání, tak o mravní hodnoty posuzovatelovy, i v jeho snaze zapojit literaturu do kulturního života národa jako jeho organickou a aktivní složku. Odtud plynul pak i jeho zájem o divadlo, který ho vedl k divadelní kritice: Chmelenský se u nás stal jejím zakladatelem a měl vliv nejen na pozvednutí reprodukčního umění divadelního, ale i na rozvoj domácí dramatické tvorby, které probíjovával důstojné místo v repertoáru české scény; na toto kritické úsilí Chmelenského navazovali ve své divadelní kritice o dvě desetiletí později Hálek s Nerudou.

Kritickým názorům Chmelenského se v nejednom směru blížil budovatel českého divadelnictví a organisátor národního života ve třicátých a čtyřicátých letech *Josef Kajetán Tyl*. Také on považoval spravedlivou, přísnou kritiku, opřenou o zákony „pravdy a krásy“, za nutnou podmínku rozvoje českého umění. Kritika má být „čarovným mostem mezi spisovatelem a čtenářem“⁵⁴⁾ má přiblížit umění k životu a přivést je k tomu, aby plnilo odpovědnou funkci v soudobém národním dění. Tyl, vynikající představitel buržoasně demokratické generace, která připravovala revoluční hnutí roku 1848, stavěl se s plným přesvědčením za požadavek vysoké ideovosti umění; jen tak může plnit svůj vlastenecký

⁵³⁾ Chmelenský, jak známo, odsoudil Máj (v ČCM 10, 1836, str. 381n.) jako báseň, která „nedospěla ještě pro kritiku“, obvinil Máchu z byronismu a charakterisoval jeho báseň slovy Máje: „Toť, co se nic nazývá.“

⁵⁴⁾ J. K. Tyl, *Úvahy, literární obrazy a charaktery*. ČCM 20, 1846, str. 382. — J. K. Tyl, *O umění*, Praha, Čs. spisovatel 1951, str. 205.

úkol. Nutným předpokladem je ovšem Tylovi národní charakter umění, jemuž v oblasti básnictví může být nejlepším vzorem poesie lidová. — Avšak k naprostému ujasnění vztahu mezi požadavkem umělecké hodnoty básnického díla a národně obrodnou funkcí poesie Tyl nedospěl. Dokladem toho jsou m. j. rozpory i rozpaky v jeho hodnocení díla Máchova.⁵⁵⁾ Na rozdíl od ostatních soudobých českých kritiků Máje Tyl upřímně uznává — jak vyplývá nejen ze slov, ale i z ducha jeho článku — velké básnické umění K. H. Máchy, jehož „každý verš jesti povzdech z nejtajnějších hlubin rozbolené, rozjitřené duše“. Ale současně prohlašuje Máchovu poesii za „kouzelný automat“, napovrch krásný, ve skutečnosti však „bezzivotný, studený, železný stroj“, před nímž „s hrůzou a s ranou v srdci“ přechá. Odpor k dílu Máchovu byl jistě podložen Tylovou zásadní nechtí k byronismu, za jehož výhonek považoval Máj. Ve směru subjektivní, chmurně meditující poesie romantické spatřoval nebezpečí pro nově vznikající českou literaturu, která by se tak mohla vzdálit svým nejpřednějším úkolům národním. Ale Tyl — ovlivněný ve svém úsudku snad Palackým — chápal vlasteneckou funkci literárního díla stejně jednostranně jako většina jeho současníků a přísných kritiků Máchových: přeceniv působení Byronovo na básníka Máje nerozpoznal, že i „temné zvuky harfy“ Máchovy byly ohlasem a výrazem životní problematiky české, ovšem výrazem myšlenkově a umělecky hlubším i složitějším, než jak tomu bylo v ostatním soudobém našem básnictví. K tomu, aby česká literatura nabyla rázu národního, je — podle Tylova přesvědčení — nezbytné zaměřit ji tematicky k světlým stránkám národního života, naplnit ji optimistickou ideou, sloužící bezprostředně dobovému vlasteneckému úsilí. Tyl, jak se zdá, si neuvědomoval, že národní funkci může mít i dílo, naplněné problematikou osobní. Máchův Máj nebyl ovšem vlasteneckou poesii v běžném smyslu slova; byl výrazem bolestného konfliktu básníka s dobovou společností, hrdým, třeba marným protestem proti oněm „odporným způsobům života pospolitého“⁵⁶⁾ které básník cítil jako hradbu mezi sebou a svým básnickým snem o lepším životě příštím. V tomto smyslu přispívala i báseň Máchova k národnému zápasu, a budila ve svých čtenářích — hlavně mladých — pocity zcela jiné než ve svých kritikách: už ve čtyřicátých letech je Máj milovanou knihou nejpokrokovější mládeže, sdružující se kolem Repealu, a v letech padesátých dávají si jeho jméno do štítu mladí básníci, nevstupující sice programově do uměleckých stop K. H. Máchy, ale hlásící se k němu jako k předchůdci svých snah literárně a společensky obrodných.

Rozpor mezi Tylem a Máchou, projevivší se v oblasti literární, byl ovšem výrazem rozdílného vztahu obou básníků k životní realitě. Mácha byl s touto realitou spjat sice neméně než Tyl, avšak jeho snaha po přetvoření skutečnosti

⁵⁵⁾ Pohled na literaturu nejnovější, příl. ke Květnům 21. 7. a 4. 8. 1836. — J. K. Tyl, O umění, str. 166n.

⁵⁶⁾ K. Sabina, Úvod povahopisný. Vybrané spisy K. S., sv. II, Praha, J. Laichter 1912, str. 3.

byla v podstatě romantická, směřovala daleko do budoucnosti a podle názoru starší obrozenské generace neodpovídala nejaktuálnějším potřebám soudobého národního zápasu. Tyl dal naopak všechny svoje umělecké síly do služeb právě těmto potřebám, a jim přizpůsobil také svoje zásady a požadavky kritické. Chtěl, aby umění bylo bezprostředně spjato se současným životem, odpovídalo na nejnaléhavější otázky dne a posilovalo národní víru a sebevědomí lidových vrstev. Proto přikládal tak velký význam divadlu, které mohlo nejúčinněji splňovat požadavek společenského působení umění a jemuž věnoval i živý zájem kritický. Slova, která napsal Tyl o úkolu českého divadla v článku *Cestující společnosti herecké*, vyjadřují jeho názor na poslání českého umění té doby vůbec: může-li u jiných národů být umělecký výtvar jen „čarovné zrcadlo“, v němž se zjevuje, co „již probuzeno, zahráto a vypěstováno . . . , u nás musíme si přát raději vidět, co v nás býti má“.⁵⁷⁾ Svou snahou přimknout uměleckou tvorbu co nejtěsněji k životu, přivést ji k tomu, aby z něho nejen pramenila, ale i aktivně do něho zasahovala a působila na jeho přetváření, proboujel Tyl jako umělecký kritik našemu umění cestu k realismu; pozdější generace — jmenovitě Nerudova — postoupily sice v mnohém směru umělecky výše a na národní písemnictví kladly požadavky těžší a konkrétnější, avšak podněty a myšlenky Tylovy žily v nich skrytěji nebo zjevněji dále.

Složitým vztahem umění ke skutečnosti i otázkou úlohy slovesného díla v soudobém životě se usilovně zabýval i mnohostranně kultivovaný filolog, básník, kritik a literární historik *Václav Bolemlr Nebeský*. Jeho snaha o řešení této problematiky je však na rozdíl od Tyla poznamenána vnitřní rozkolísaností intelektuála, který marně hledal svoje místo a poslání. Ačkoli se v mládí v nejednom bodě ideově blížil nejpokrokovější vrstvě českého měšťanstva, sdruživši se r. 1848 v skupinu radikálních demokratů, ztrácel časem kontakt s myšlením a tužbami lidových vrstev, nedovedl se ztotožnit s jejich politickým a sociálním zápasem a ocitl se tak nakonec v táboře konservativním. Neujasněnost zásadních otázek, týkajících se života národní společnosti a úlohy inteligence ve vývoji národa, odrazila se ovšem markantně také v uměleckých názorech Nebeského. Jen stěží nacházíme v nich nějaké jednotící hledisko, zásadu, která by naznačovala ideový cíl kritikův. Tvrzení, že Nebeský „důrazně žádá, aby poesie . . . vyslovovala myšlenky, které se týkají nejvyšších záležitostí člověčenstva . . . a věčně mladé jako opojeny Hebinou čiši se skvějí“ . . .“⁵⁸⁾ je nepochybně upřílišené. Natolik ideově agilní kritik Nebeský nebyl. I v mladších svých letech (před r. 1848), kdy byl názorově blízko radikálům, myšlenkovou průbojnost poesie — jak ji nacházel např. v básních Sabinových — spíše jen se sympatií přijímal, než se o ni kriticky zasazoval; to ostatně jasně vyplývá i z místa,

⁵⁷⁾ Květy 29. 5. 1845. — J. K. Tyl, *O umění*, str. 114.

⁵⁸⁾ K. Dvořák v doslovu k výboru Nebeský, *O literatuře*, Praha, Čs. spisovatel 1953, str. 260.

citovaného K. Dvořákem, čteme-li je v kontextu Nebeského, nikoli Dvořákově.⁵⁹⁾ Při všem svém vzdělání a znalostech nedával Nebeský nikdy popud vývoji české literatury, nýbrž jej toliko kriticky doprovázel. Nepochybně si přál, aby literatura napomáhala rozvoji národního života; ale konkrétní úkoly jí nevytyčil. Metoda „včtění“, kterou Nebeský uplatňoval při posuzování básnického díla, se v jednotlivých případech (Sabina, Mácha) dosti osvědčila — zásluhou kritička jemného smyslu pro poesii; celkově však zaváděla k subjektivismu, který Nebeskému znemožnil vytvoření aspoň relativně pevného názoru na podstatu a poslání umělecké tvorby. A tak nejcennější částí kritického odkazu V. B. Nebeského jsou jeho stati, věnované otázkám lidové slovesnosti. V ní viděl bohatý zdroj hodnot, jimiž může být posílena umělá poesie; varoval však před pouhým napodobením lidové písně. Nepochybně pokrokový je také Nebeského názor na vztah písemnictví a ústní slovesnosti. Nepřipouštěl obecnou platnost mínění, že ústní slovesnost má svůj původ ve zpěvech umělých, obíhajících nejprve v kruzích šlechtických, z nichž teprve se dostaly do lidu. Nebeský, znalec lidové poesie slovanské, románské, novořecké aj., právem odmítá tuto teorii poukazem k junáckým písním srbským a staví se tak důrazně proti onomu nazírání na lidovou poesii, které vyústilo později v mylnou thesi o ústní slovesnosti jako pokleslé hodnotě umělé literatury.

Kritická činnost V. B. Nebeského je charakteristicky poznamenána některými hlavními nedostatky, jimiž ve větší nebo menší míře trpěla česká kritika čtyřicátých let. Tyto nedostatky nepramenily snad v omezenosti literárního rozhledu nebo v neschopnosti kritického úsudku — pokud máme ovšem na mysli ty prvořadě představitele české kritiky, jimž jsme dosud věnovali pozornost. Naše literární kritika počala v letech čtyřicátých ztrácet aktivní funkci ve vývoji českého písemnictví proto, poněvadž nestačila dokonale pochopit nové úkoly, které literatuře ukládal rozmach národně společenského života té doby, nové požadavky, jimž muselo umění vyhovět, pokud nemělo pozvolna ztrácet kontakt se skutečností a míjet se nakonec se svým nejvlastnějším smyslem. Český národ pod vedením průbojné buržoasie úspěšně prošel obranným stadiem svého obrozeného zápasu, zajistiv si národní existenci především rozšířením i prohloubením základny jazykové. Na této základně bylo nutno vybudovat nový národní život; jako podmínka toho vyvstala potřeba dobýt národu v rakouské monarchii základní politické svobody, které mu byly až dosud odpírány. Při naprostém nedostatku jiných možností doby předbřeznové zůstalo tomuto zápasu vyhrazeno takřka jen pole literární. Tím ovšem stouply úkoly a odpovědnost literatury. Nebylo možno spokojit se s defensivně vlasteneckým rázem většiny soudobé slovesné tvorby. Českému vlastenectví se muselo jak v denním životě, tak v literatuře dostat nové, konkrétní náplně i nových cílů. Od slov k činům — tak asi by bylo lze stručně vyjádřit snahu o vymanění z nedostačujících už mezí

⁵⁹⁾ Nebeský, O literatuře, str. 23, 24, čl. Básně K. Sabiny.

dosavadního patriotismu, jehož někdejší jungmannovský pathos ostatně nebezpečně vyprchával a namnoze ustupoval maloměšťáckému filistrovství. Touto snahou a tímto cílem byl veden mladý kritik, jehož vystoupení v r. 1845 znamenalo počátek nového vývojového stadia české kritiky, *Karel Havlíček Borovský*.

V starší i nové literatuře, týkající se kritické činnosti Havlíčkovy, projevuje se velmi často tendence ztotožňovat Havlíčkovu kritickou vystoupení se samými počátky novodobé české literární kritiky; vyznívá to např. i ze studie R. Grebeníčkové, připojené k výboru Čestí radikální demokraté o literatuře. Tento názor je ovšem třeba přijímat s některými výhradami. Při vši nedostatečnosti tehdejší české kritiky vyskytovali se mezi jejími představiteli autoři, směřující svou kritickou činností k týmž cílům jako později Havlíček: jistě s plným právem můžeme připomenout aspoň Čelakovského a zvláště Tyla, mnohem spíše předchůdce a spolubojovníka Havlíčkova než jeho soupeře. Čelakovský i Tyl se nepochybně zasloužili jak svými kritickými názory, tak svým básnickým dílem o uvolnění cesty k realismu v českém umění, překonavše „zřetel pouze filologický“ a nepominuvše „zásadní, obecné otázky literatury“ (Grebeníčková). Avšak nelze-li zobecňovat tvrzení o provinční omezenosti předbřeznové české kritiky, nelze ani přehlédnout, v čem právě Havlíček nad tuto kritiku vynikal a čím rozhodně posunul její vývoj na vyšší stupeň. Stejně jako Čelakovský, Tyl a jiní nevytvořil ani Havlíček nějaký kritický systém, metodu, soustavu pevných kritických zásad. Nebylo to možné už proto, že literárně kritické činnosti se věnoval ve svých mladých letech (1845—1848), kdy jeho teoretické znalosti byly pochopitelně jen omezené. Ale síla Havlíčkova nikdy nebyla v teorii, nýbrž v praxi. Předbřeznová česká kritika jen nesměle a celkem marně hledala pro českou literaturu výhled do volnějších myšlenkových prostorů, cestu k pokrokovým zdrojům evropské kultury, z nichž by česká literatura mohla čerpat nové ideové podněty. Havlíček, přinášející si z Polska i z Ruska mnohostranný rozhled politický i kulturní, rázem dovedl našemu písemnictví tuto cestu otevřít. Kritik, vyškolený studiem Gogola a sám nadaný gogolovsky ostrým zrakem i perem, dovedl jediným článkem a na příkladu jediného díla (Tylova Posledního Čechá) ukázat, jak česká literatura nebezpečně zabředá do maloměšťácké přizemnosti, slovního vlastenectví, myšlenkového klišé. Proti příznakům této choroby — kterou před Havlíčkem rozpoznali už Čelakovský, Chmelenský, Tyl, aniž sami se jí dovedli zcela uchránit — bojoval Havlíček svou jedinečnou satirou, v níž byl stejně nedostižný ve své době, jako je podnes. Protože umění bylo Havlíčkovi prostředkem k dosažení cílů národních, vedl soudobou literaturu záměrně k tendenčnosti; pasáž o tendenčnosti poesie z Kapitoly o kritice je dostatečně známa. Požadavek tendenčnosti — třeba jej nikdo dosud nevysslovil s takovou otevřeností — nebyl v české kritice něčím zcela novým. Avšak nový a vyšší byl obsah, který Havlíček svým pojetím do tohoto pojmu vkládal; z tohoto hlediska poučnější ještě než Kapitola o kritice je pro nás Havlíčkova

stať o Českých listech Siegfrieda Kappera.⁶⁰⁾ Z ní nejmarkantněji poznáváme, že tendenčnost poesie zdaleka nebyla Havlíčkovi jen záležitostí literární. Básnická idea nabývá pro Havlíčka ceny teprve tehdy, stojí-li za ní závazně a zodpovědně osobnost tvůrce a naplňuje ji celým svým životem, všemi svými skutky. Tento názor o vysokém mravním poslání básníkově není příliš vzdálen Šaldovu pojetí téže otázky (např. ve statích Spisovatel, umělec, básník nebo Osobnost a dílo).⁶¹⁾ Nepochybně právě v tomto důležitém bodě má Havlíčkovo kritické působení ve vývoji našeho písemnictví význam zásadní. Každému v naší literatuře, kdo měl dobrou vůli rozumět, musilo být po Havlíčkově vystoupení jasné, že básnictví není ani povolání, ani vlastenecká záliba, nýbrž životně vážné a svrchovaně odpovědné poslání. V tom je největší přínos Havlíčkův české kritice, která se mohla po něm rozvíjet na nové, vyšší myšlenkové základně a vést českou literaturu k úrovni písemnictví evropského.

Přesvědčení o nutnosti nerozlučného spojení uměleckého díla s životní pravdou určovalo i Havlíčkův vztah k poesii lidové. V ní viděl mladý kritik toto spojení uskutečněno v dokonalé míře; v lidové poesii shledával onu pravou národní svéráznost, kterou tak postrádal v největší části soudobé české literatury. K ocenění a pochopení ústní slovesnosti byl Havlíček přiveden už v mladých letech Čelakovským; velký význam však měl nepochybně i pobyt ruský. O tom, s jakým zájmem studoval Havlíček lidovou poesii v Rusku, svědčí m. j. jeho *Obrazy z Rus.* A na sblížení s ruskou ústní slovesností působilo ovšem i studium díla Gogolova, které bylo Havlíčkovi příkladem umění plně národního a přitom svým významem daleko přesahujícího hranice své vlasti. Třeba nebyl Havlíček první, kdo k nám uváděl v českém převodu dílo *Gogolovo*, přece právě jemu patří zásluha o to, že geniální klasik ruského realismu u nás velmi rychle zdomácněl a přispěl k rychlému rozvoji české prózy. Projevilo se to nejen v generaci Havlíčkově, ale ještě plněji v generaci májovců, jíž byl Gogol velkým učitelem a vzorem. Havlíček sám pak našel v Gogolovi nikoli příklad, který by slepě následoval, ale spřízněného ducha, usilujícího o umělecké zachycení soudobého ruského života podobnými prostředky, jaké si volil Havlíček pro svoje satirické obrazy poměrů domácích. I v kritice projevila se Havlíčkova spřízněnost s autorem *Pláště*: tak jako Gogol podroboval i Havlíček neduhy a směšnosti maloměstského prostředí nejostřejší kritice, určiv uměleckému dílu vyhraněnou funkci společensko-národní a slovesnému vývoji českému přímou a vzestupnou cestu k realismu.

Havlíčkovy kritické názory i básnická tvorba nesou však také známky toho, jak usilovně se Havlíček seznamoval s odkazem starších etap literárního vývoje evropského, zejména 18. století. Pozornost věnoval zvláště Lessingovi; studium

⁶⁰⁾ Česká včela 6., 17. a 20. 11. 1846. — K. Havlíček, O literatuře, Praha, Čs. spisovatel 1955, str. 69n.

⁶¹⁾ Boje o zítřek.

tohoto klasika německé kritiky odráží se např. v Havlíčkově mínění, že úkolem kritikovým není předpisovat, nýbrž abstrahovat obecná pravidla z konkrétních uměleckých děl; přitom nemá kritik napravovat chyby uměleckého díla ani ukazovat cestu k jejich odstranění. Pravidla, jimiž se má umělecká tvorba řídit, nikterak podle Havlíčkova přesvědčení neomezují její svobodu, ale naopak, jsou její složkou, podmínkou.

Tím, jak přesvědčivě Havlíček dokázal nutnost sepětí uměleckého díla s životní problematikou národa, přispěl vydatně k postupné demokratisaci naší literatury, která se od jeho doby až do sedmdesátých let devatenáctého století zaměřuje převážně k lidovým vrstvám jako k základně národní společnosti a společlivé opoře v národním zápasu. V tomto smyslu působil Havlíček svými kritickými zásadami velmi hluboko; a jeho vliv zasahoval i do kruhů, které jinak stály proti němu v době předbřeznové i březnové v neskrývané ideové a politické opozici, a snažily se jinými prostředky než Havlíček přispět k odstranění překážek národního a společenského vývoje. Byla to skupina nejpokrokovější inteligence té doby, tzv. *radikálních demokratů*, jejichž význam se neomezoval jen na oblast zápasu politického, ale byl patrný i na poli literárním.

Idea, která spojovala členy této družiny, byla ovšem politická: boj za osvobození národní a sociální — a to nikoli už jen na legální základně absolutistické monarchie, nýbrž vědomě proti ní. K tomuto cíli pracovali mladí radikálové, sdružení v tajném spolku Repeal, podle svých nejlepších sil. Nejvzdělanějším duchem mezi nimi byl nepochybně nejstarší z nich, Karel Sabina. Ale největší autoritu měl mladý student Josef Václav Frič, přední bojovník na barikádách r. 1848 a vůdce českého studentstva. Sabina a Frič dodávali své skupině politicky i kulturně největší váhy; ani jim se však nepodařilo vytvořit mezi svými druhy naprostou jednotu ideovou, zvláště pokud se týká programu kulturního, literárního. Jednotliví členové skupiny byly ovšem osobnosti značně různorodé: Vincenc Vávra-Haštalský, Jan Slavibor Knedlhans-Liblinský, Jan Erazim Sojka, Emanuel Vávra byli především žurnalisté, z nichž k literatuře a umění zdaleka ne všichni měli tak blízký vnitřní vztah jako Sabina a Frič; ba možno říci, že bez Sabiny a Friče byl by literární význam jejich družiny nepatrný. Jestliže přesto si všímáme skupiny radikálně demokratické také z hlediska literárního jako celku, je to proto, poněvadž jejich literární názory byly určovány — třeba v různé míře a podobě — v podstatě shodným stanoviskem k otázce úlohy umění v národní společnosti.

Tuto úlohu plní literární dílo — podle přesvědčení radikálů, vyjádřeného nejpresněji K. Sabinou — jen tehdy, dovede-li svou ideou aktivně působit na lidové vrstvy. Ve studii *Demokratická literatura*⁶²⁾ ukázal Sabina objektivně na podstatu demokratického rázu umění: nevidí jej ve vnějším, formálním přiblížování

⁶²⁾ Včela 1848. — Čeští radikální demokraté o literatuře, Praha, Čs. spisovatel 1954, str. 53n.

umělé tvorby lidové poesii nebo dokonce v jejím napodobování, nýbrž v ideovém obsahu díla. Literatura nechť je „krví, probíhající tělo společenského života“, nechť pomáhá odstraňovat bídu lidu a učí jej vládnout. Sabina, Sojka, Frič volají po objektivní poesii; ústy Albertovými v povídce Život sváteční⁶³⁾ zřiká se Frič romantismu, který „staví umění nad opravdivý život“, a chce otevřít české literatuře bránu k svobodnému myšlení evropskému, jehož vynikajícím básnickým představitelem jeví se Fričovi (jako celé jeho generaci) především Heine. Na jeho příkladu Frič správně ukazuje, že je „spíše zásluhou než vadou velkého básníka býti věrným zrcadlem toho, co za jeho času pracovalo a vřelo v lidstvu“. V programovém článku prvního čísla Jasoně (1859) proklamuje J. E. Sojka „heslo nového písemnictví“ — realismus.

Všechny tyto doklady svědčí o tom, jak svědomitě a usilovně promýšleli naši radikální demokraté základní otázky literatury vůbec a české zvláště. Přesto však nebyl jejich přímý vliv na rozvoj našeho slovesného umění tak pronikavý, jak by bylo lze očekávat, a nerovnal se vlivu J. K. Tyla ani K. Havlíčka. Příčin toho, že působení radikálů se v naší soudobé literatuře plně neprojevovalo, je několik; vplynuly jak z osobní povahy jednotlivců, tak z objektivních dobových podmínek. Radikálové — včetně Sabiny a Friče — nedokázali konkretisovat svoje teoretické požadavky na literární dílo vlastní slovesnou tvorbou. Ideový obsah jejich prací nebyl většinou sdělován uměleckými výrazovými prostředky dokonale blízkými a srozumitelnými lidovému čtenáři. Je pravda, že „bylo naprostým omylem, když literární oponenti vytýkali radikálním demokratům i mladé generaci, že usilují o světobolný, rozervanecký směr romantického básnictví, který ostatní Evropa odložila již jako překonanou módu.“⁶⁴⁾ Ale stejně tak je pravda, že se tito autoři sami nedovedli zbavit zatížení starou romantikou, proti níž v teorii bojovali. Na rozdíl od Tyla, Němcové nebo Havlíčka nenavazovali na lidovou tradici české literatury; jejich inspirace byla kupodivu vždycky víc knižní než životní, a do majetku národa přešlo z jejich slovesného díla pramálo. Nutno ovšem současně uvážit, že jak Sabina, tak Frič a jejich druhové neměli v rozhodující době — v čtyřicátých a padesátých letech — dostatek možností, času a duševního soustředění k uměleckému růstu. Byli to vesměs političtí štvanci, věznění po léta rakouskou vládou. Hmotný nedostatek je nejednou nutí drobit svůj umělecký talent v pracích podřadného významu. Za těchto okolností se pro ně literatura stala bojovým prostředkem, jehož účín má být pronikavý a okamžitý; jen havlíčkovský talent mohl v takových podmínkách vytvořit díla ceny trvalé.

Avšak nerovnal-li se bezprostřední vliv radikálních demokratů na českou literaturu vlivu klasiků našeho písemnictví devatenáctého století, neznamená to, že se neprojevil dost zřetelně v dalším slovesném vývoji. Právě naopak. Sabina,

⁶³⁾ Almanach Lada-Nióla.

⁶⁴⁾ R. Grebeníčková v doslovu k výboru Čestí radikální demokraté o literatuře, str. 256.

Frič a jejich druhové razili cesty mladším básníkům, seskupivším se r. 1858 kolem almanachu Máj. Tito básníci, jimž zvláště Sabina a Frič poskytovali od začátku uměleckou posilu, přijali a rozvíjeli odkaz našich radikálů. Ideový impuls radikálů se projevil v odvaze, s níž si naše literatura v šedesátých a sedmdesátých letech vybojovala svou společenskou úlohu, i v tom, jak vydatně napomáhala přílivu pokrokových myšlenkových proudů z ciziny. Byron a Heine, které k nám uváděli naši radikálové, stali se u nás přičiněním májovců prostředníky s demokratickými ideovými směry evropskými. Markantně se působení radikálních demokratů projevilo také ve vztahu májovců k odkazu naší literární minulosti. Generace Nerudova se po příkladu svých starších druhů otevřeně hlásí k Máchovi, jehož dílo u nás spravedlivě zhodnotil po prvé Sabina, a bojuje proti omezenému pojetí vlastenectví v literatuře minulé i současné. Vybojovávali skupina májovců nakonec úspěšně tento zápas proti domácí kulturní reakci, mají o to nepopiratelnou zásluhu i radikální demokraté, ať už ideovou výzbrojí, kterou poskytli svým mladším druhům, nebo vydatnou aktivní pomocí, kterou přispěl v polemice májovců proti mluvčímu konservativců J. Malému Karel Sabina.

Vývoj literárně kritických názorů v českém obrození, který jsme načrtli jen v hlavních obrysech, ukazuje, jak intenzivně promýšlela každá generace smysl a cíl slovesné tvorby. Mnohé důležité otázky byly ovšem spíše jen položeny než zodpověděny. Přesto však ukázala už obrození kritika jasně směr, kterým se musí ubírat naše literatura, má-li plnit funkci umění národního. Právě v obrození byly položeny základy naší realistické literatury a pokrokové kritiky, základy, na nichž stojí celý další náš literární vývoj.

S tímto vědomím je nutno přistupovat i k zkoumání toho období, na něž se dále soustředíme, tj. období májovců, i k speciálnímu studiu literárně kritických názorů Vítězslava Háška. Jeho generace v nových podmínkách samostatně rozvíjela podněty svých předchůdců, pokračovala v jejich cestě a zasloužila se nejen o rozvoj literatury, ale i celého českého národního života. Hášek sám, který měl na tomto rozvoji také jako kritik význačný podíl, byl si vždy vědom toho, čím je jeho generace zavázána svým předchůdcům — jmenovitě Jungmannovi, Tylovi, Havlíčkovi, Sabinovi. Pokrokové tradice a dědictví těchto mužů žily v kritickém díle Vítězslava Háška a jeho generace, a z nich vyrůstaly nové hodnoty, podnes obohacující naši literaturu, nové myšlenky, podnes poučné pro naši literární vědu. Vysledovat, které hodnoty a myšlenky to byly, je cílem dalších kapitol této práce.